

Uwagi wstępne

La Numismatique est la base de l'Iconographie.
Théophile Marion Dumersan (1780—1849), 1835, s. i

[...] il fallait considérer la Numismatique comme la soeur, la plus proche, de l'Histoire.

Adrien Blanchet (1866—1957), 1936, s. 3

Ex nummis historia. W ten sposób conte Alessandro Giacomo Magnaguti (1887—1966), jeden z wielkich „książąt” numizmatyki, zatytułował swe monumentalne, wielotomowe dzieło, w którym zawarł katalog dawnych numizmatów, czyli monet i medalionów¹. Z założenia było to więc opracowanie powściągliwe pod względem analizy i interpretacji skatalogowanego materiału, jednakże zarówno tytułem, jak i uwagami we wstępie autor wskazał znaczenie źródeł numizmatycznych w poznawaniu historii. Sięgam po tytuł tego dosyć leciwego studium, zresztą powracający w różnych projektach i publikacjach badaczy współczesnych², ponieważ jest inspirujący. W jego zwartym, charakterystycznym dla języka łacińskiego brzmieniu mieści się cały zbiór zagadnień szczegółowych, w tym potencjał źródeł numizmatycznych do odkrywania dziejów starożytnego Rzymu, a także metody i sposoby docierania do wiedzy zaszyfrowanej w hasłach i obrazach numizmatycznych.

Zainteresowanie antyczną monetą poświadczyli humaniści w XIV wieku³. Znajomości dawnych monet i inspiracji wizerunkami utrwalonymi w mennictwie

1 Magnaguti, 1949—1965.

2 Na przykład: Attianese, 1992; Trivero Rivera, Gennari, 2013.

3 Na przykład Giovanni de Matociis, zwany Mansionario (zm. 1337), w pracy *Historia imperialis* (Biblioteca Apostolica Vaticana, ms. Chig. I, VII, 259; Verona, Biblioteca Capitolare, Cod. CCIV; Roma, Biblioteca Vallicelliana, Cod. D.13), obejmującej biografie władców od Augusta, ok. 1313—1320 r.,

rzymskim w swych studiach nad portretami wybitnych osobistości dowiedli następnie Andrea Fulvio (*Illvstrivm imagines*, 1517) i Johannes Huttich (*Imperatorum romanorum libellus*, 1525)⁴. Wśród autorów takich *libri di medaglie*, czyli zbiorów notek biograficznych słynnych postaci, które ilustrowano portretami monetarnymi, był Jacopo de Strada (*Epitome du Thresor des antiquitez, c'est à dire pourtraits des vrayes medailles des Empp., tant d'Orient que d'Occident*, 1553)⁵ oraz wielu innych uczonych, kolekcjonerów, antykwariuszów. Nurt ten rozwijał się bowiem bujnie w XVI wieku i wspomagany był publikowanymi katalogami numizmatycznymi⁶. Wtedy to dostrzeżono w dawnych numizmatach źródło wiedzy o przeszłości. Æneas Vicus (1523—ok. 1560/1570?) i Sebastiano Erizzo (1525—1585), prekursorzy krytyki numizmatycznej, twierdzili, wzięwszy pod uwagę funkcje numizmatów, że są one zabytkami komemoratywnymi, świadkami historii. Bez świadectwa *numismata*, podobnie jak bez inskrypcji i ruin, można by się zastanawiać, czy opisywane przez historyków Rzymu antycznego wydarzenia w ogóle miały miejsce⁷. Wyolbrzymiano rangę numizmatów (*nummi* i *medaglie*) jako pierwszorzędnego źródła wiedzy o przeszłości. W tym kontekście za szczególnie cenne uznawano wyobrażenia numizmatyczne.

Wartość wyobrażeń i napisów umieszczanych na krążkach numizmatów w badaniach nad starożytną historią rzymską obecnie bywa różnie oceniana⁸.

---

wprowadził portrety cesarskie wzorowane na wyobrażeniach z awersów monet antycznych (dostrzegł ich wartość ikonograficzną?). Francesco Petrarca (1304—1374) odcyfrowywał napisy i wyobrażenia umieszczone na monetach, a w *Rerum memorandarum liber* odwołał się do numizmatów np. przy opisie rządów Wespazjana. Giovanni Boccaccio (1313—1375), kiedy wzmiankował o urodzie cesarzowej Faustyny Młodszej w *De mulieribus claris*, powołał się na świadectwo brązowych monet. Z tej epoki pochodzą również pierwsze potwierdzenia kolekcjonowania dawnych numizmatów. W 1335 r. Oliviero Forzetta (Forza, ok. 1300—1373) kupił od magistra Simeona 5 „medali” z Wenecji. W 1351 r. doża wenecki Marino Faliero (1274—1355) posiadał 50 monet starożytnych. Por. np. Babelon, 1901, szp. 82—83; Magnaguti, 1907, s. 155—157; odnośnie do ilustracji w *Historia imperialis* i ich wierności antycznym pierwowzorom, ale również z uwagą, że niektórzy badacze widzą w tych rysunkach późniejsze uzupełnienie manuskryptu, por. Bertrand, Desbordes, Callu, 1986, s. 109—110. Sprzed 1480 r. pochodzi obraz Hansa Memlinga przedstawiający mężczyznę, który trzyma w ręce monetę z wizerunkiem Nerona, ob. Koninklijk Museum voor Schone Kunsten w Antwerpii. To kolejne wczesne świadectwo docenienia wartości dawnych monet i może ich kolekcjonowania.

4 Fulvio, 1517; Huttich, 1525.

5 Zob. de Strada, 1553.

6 Por. Veillon, 2008, s. 12—13. Zob. też Weiss, 1969; Dekesel, 1997 (i inne prace tego autora); Cunnally, 1999.

7 Zob. Vico, 1555, zwł. s. 48—49, 53—54, 59—60.

8 Por. Burnett, 1987, s. 66. Por. artykuły przeglądowe: Weigel, 1995, s. 241—253; Elkins, 2009, s. 25—46, w nich dalsza literatura. Por. np. Levick, 1982, s. 104—116; Madejski, 2013, s. 273—284.

Z jednej strony formułowane są osądy sceptyczne, posunięte aż do negacji wartości poznawczej tych zabytków. Niektóre z nich mogą mieć podłoże w tym, co pisał o źródłach numizmatycznych Arnold Hugh Martin Jones w studium *Numismatics and history*, stawiając je niżej niż źródła pisane i kwestionując ich rolę komunikacyjną między emitentami a użytkownikami⁹. Z drugiej strony wartość poznawcza monet i medalionów jest doceniana, a one same z mniejszym lub większym powodzeniem są wykorzystywane w pracach historyków starożytności rzymskiej. Inny autorytet w tej dziedzinie — Carol Humphrey Vivian Sutherland — między innymi w artykule *The Intelligibility of Roman Imperial Coin Types* wskazał spory potencjał poznawczy numizmatów¹⁰. To przykładowe dwa skrajne stanowiska, między nimi zaś rozciąga się przestrzeń dla analiz i objaśnień wyrażanych przez przedstawicieli różnych nauk i szkół, opinii formułowanych na polu źródłoznawczym i metodologicznym.

W tę dyskusję się nie włączam; doprawdy jest ona niewyczerpana, zresztą trudno o rozstrzygające wnioski w odniesieniu do całości mennictwa rzymskiego. Apriorycznie zakładam istotną wartość źródeł numizmatycznych w analizach historycznych, wiedząc przy tym, co pokazują liczne badania, że użyteczność numizmatów w przybliżaniu poszczególnych problemów świata rzymskiego jest po prostu różna.

Interesują mnie natomiast dwie główne kwestie. *Primo*, w jaki sposób dawni emitenci elementy otaczającej ich rzeczywistości i tradycji transmitowali w wyobrażenia numizmatyczne i do jakich formuł, szczególnie tych ikonograficznych, sięgali, charakteryzując ważne dla nich samych zdarzenia, wartości i postacie. *Secundo*, w jaki sposób lub za pomocą jakiej metody można odczytywać przekaz treści numizmatów i wykorzystać go w pogłębieniu wiedzy o dziejach Rzymu. Niniejsza publikacja jednak z założenia nie wyczerpuje zagadnienia. Jest to — zgodnie z tytułem — zbiór szkiców zarysowujących bogactwo problematyki wiążącej się z analizą numizmatów, zwłaszcza ich warstwy ikonograficznej. Wybiórczość przedstawionych tu problemów wynika również z wyjątkowości materiału źródłowego. Jego łączenie czy konfrontowanie ze świadectwami literackimi, epigraficznymi, archeologicznymi daje możliwość stawiania w badaniach większej liczby pytań i przynosi bardziej komplementarne wyniki w poznawaniu dziejów imperium. Natomiast numizmaty wyabstrahowane z tego szerszego kontekstu, zwłaszcza kiedy nie są wsparte analizą tekstów

---

Zob. też de Callataj, 2018, s. 29—56 (w odniesieniu do mennictwa greckiego, ale również prowincjonalnego).

⁹ Jones, 1956, s. 13—33. Ten osąd ostatnio trafnie dyskontuje Fleurs Kemmers. Zob. Kemmers, 2019, zwł. s. 63.

¹⁰ Sutherland, 1959, s. 46—55.

literackich, owszem, rzucają światło na wybrane sfery życia mieszkańców imperium rzymskiego, lecz dając bez wątpienia cenną wiedzę, jednak ją — tu generalizuję — zawężają do pewnych aspektów. Potrzebna więc jest, i to najlepiej pozyskiwana na bazie szerokiej kwerendy źródłowej, znajomość historii polityczno-społeczno-kulturowej danego czasu, by pełniej wykorzystać informacje dostarczane przez monety i medaliony. Te zależności źródłowe oraz ograniczenia pokazują na przykład Michael Grant (*Roman History from Coins. Some Uses of the Imperial Coinage to the Historian*) i Christopher Howgego (*Ancient History from Coins*) w swych syntetycznych opracowaniach¹¹. Ostatnio Clare Rowan podjęła się zadania przedstawienia waloru monet jako źródeł do badania historii w okresie walki o schedę po Juliuszu Cezarze i rządów Augusta (*From Caesar to Augustus (c. 49 BC — AD 14). Using Coins as Sources*)¹². Przy czym — wskazał to w swej monografii Lesław Morawiecki — akurat w tym okresie powstałe hasła i wyobrażenia umieszczane na monetach odbijają wyjątkowo żywo rywalizację o władzę w imperium i jej charakter¹³.

Zakreślone w poprzednim akapicie cele mojego opracowania sugerują, że ma ono charakter teoretyczno-problemowy. We wskazanych punktach ma rozwinąć kluczowe informacje podane w odnośnych, cennych studiach autorstwa Aleksandry Krzyżanowskiej (mennictwo prowincjonalne), Andrzeja Kunisza (mennictwo rzymskie) i Adama Ziółkowskiego (mennictwo republikańskie), a także Macieja Salamona (mennictwo późnego cesarstwa), zamieszczonych w *Vademecum historyka starożytnej Grecji i Rzymu*¹⁴. Z założenia bowiem niniejsza publikacja ma, poza wskazanymi zamierzeniami, wymiar propedeutyczny: stanowi wprowadzenie do analiz i interpretacji materiału numizmatycznego¹⁵. Kierując się, wobec powyższego, koniecznością uproszczenia całości, jej syntezy i nadania skromniejszych rozmiarów, nie rozwijam dyskusji w przypisach. Nie rozbudowuję bibliografii, dając w niej subiektywny i z konieczności niepełny,

---

11 Grant, 1958; Howgego, 1995.

12 Rowan, 2018.

13 Morawiecki, 2014 (pierwsze wydanie: 1989 r.).

14 Zob. Krzyżanowska, 2001, s. 253—311; Kunisz, 2001, s. 342—355; Ziółkowski, 2001, s. 312—341; Salamon, 1999, s. 490—584.

15 Jak wynika z przedstawionych w tekście głównym zamierzeń, pomijam historię mennictwa rzymskiego i kwestie metrologiczne; podobnie nie poruszam problematyki dotyczącej stempli monetarnych i ich powiązań. Poza sferą moich zainteresowań pozostają również polityka emisyjna w państwie rzymskim, systemy monetarne i obieg monetarny. Stan badań i uwagi metodologiczne w tym zakresie por. Kemmers, 2019, s. 37—53; por. też starsze, nadal cenne opracowanie: R. Alföldi, hrsg., 1989. Odnośnie do charakterystyki mennictwa (różnych kategorii) w poszczególnych okresach warto wskazać studia zamieszczone w opracowaniu *The Oxford Handbook of Greek and Roman Coinage*; zob. Metcalf, ed., 2012.

co podkreślam, spis nazwisk badaczy, zwłaszcza polskich, oraz opracowań obejmujących literaturę podstawową i prace cytowane w książce¹⁶.

Wyobrażenia na rzymskich numizmatach, szablonowe i oryginalne, związane były z państwem, władzą, szerzej: ze społeczeństwem i jego elitami. W pierwszej części opracowania próbuję wyłuskać z materiałów ikonograficznych i innych świadectw to, co sami starożytni przekazali o tym, kto i jak tworzył dawne numizmaty, oraz w jaki sposób przedstawiano Monetę. Wskazuję, że dawni autorzy, mieszkańcy imperium, dostrzegali wyobrażenia umieszczone na monetach i niekiedy trafnie je interpretowali; zauważali również związki między emitowaniem monet, wyobrażeniem na numizmatach a władzą sprawowaną przez cesarzy lub do której aspirowali pretendenci. Część druga dotyczy przede wszystkim metod, sposobów lub pojedynczych przykładów zamieniania w wyobrażenia numizmatyczne ważnych i dostrzeżonych przez emitentów cząstek ich rzeczywistości i tradycji. Podejmuję tu również próbę wskazania reguł specyficznego, właściwego numizmatyce języka i jego gramatyki (w takim znaczeniu tych pojęć, w jakim użyto ich na przykład w studiach Jocelyn Mary Catherine Toynbee oraz Marii Caccamo Caltabiano¹⁷). Innymi słowy, analizuję strukturalno-logiczne powiązania między materiałem ikonograficznym traktowanym całościowo i jego „morfemami” a treścią inskrypcji. Dalej omawiam wypracowany i utrwalony przez lata, a stosowany na numizmatach i innych zabytkach sztuki, system znaczeniowy konkretnych szablonów graficznych, z czym wiąże się kwestia ich klasyfikowania. Na tym tle zarysowuję problematykę toposów i pojedynczo odnajdywanych rozwiązań, czasem będących efektem zwykłych błędów. W kolejnej części przedstawiam kwestie symbolizmu i wieloznaczności wyobrażeń numizmatycznych, ich dosłowności w kontraście do abstrakcyjności. Tu również znalazło się miejsce na omówienie kilku metodologii analizy materiału numizmatycznego wykorzystywanych w pracy badawczej historyka starożytnego Rzymu. W ostatniej części charakteryzuję awersowe i rewersowe rozwiązania w rzymskim mennictwie doby republiki i cesarstwa oraz wskazuję w nim główne wątki tematyczne. Ponadto oceniam przydatność tego materiału do studiowania pewnych sfer życia imperium. W tej partii książki komentuję także wyobrażenia na monetach

---

16 Por. wykaz bibliograficzny sporządzony przez Renatę Ciołek: Ciołek, 2001, s. 356—363. Zob. też spis opracowań z zakresu numizmatyki Digital Library Numis: <https://sites.google.com/site/digitallibrarynumis/>, Classical Numismatic Group, Inc.: <https://www.cngcoins.com/Bibliography.aspx>, a także literaturę, którą wskazano na stronach internetowych podanych w dalszych przypisach.

17 Por. Toynbee, 1956, s. 205—226; Caccamo Caltabiano, 2007, zwł. s. 52 i nast. Por. też Pérez, 1984, s. 607—670; Pérez, 1986, s. 26 i nast.

i medalionach w kontekście ich estetyki i powiązania ze sztuką antyczną oraz innymi jej zabytkami.

Jak widać z poczynionego przeglądu treści, w poszczególnych częściach opracowania i przyporządkowanych im rozdziałach sporo jest teorii. Ponieważ — „Nihil recte sine exemplo docetur aut discitur” (Col. *Rust.* 11.1.4) — niczego nie można nauczyć, ale i nauczyć się, bez odwoływania do przykładów, wybrane zagadnienia ilustruję konkretnymi numizmatycznymi egzemplifikacjami. Wszystkie one zresztą się zazębiają, czasem przenikają. Z powodu tego przenikania zdecydowałam się nie wyodrębniać w osobnych strukturach książki kwestii definicyjnych i terminologicznych.

Cytując konkretny materiał numizmatyczny, odsyłam do klasycznych korpusów i katalogów numizmatycznych¹⁸. W zakresie mennictwa republikańskiego przewodnikiem pozostaje praca Michaela H. Crawforda (*RRC*), ale interesujące są również tomy przygotowane przez Herberta Appolda Gruebera (1846—1927) oraz Edwarda Allana Sydenhama (1873—1948)¹⁹. W odniesieniu do mennictwa imperialnego wymienię zwłaszcza tomy korpusu *The Roman Imperial Coinage* (*RIC*) oraz woluminy wydane w serii *Moneta Imperii Romani* (*MIR*)²⁰. Wśród

---

18 W celu zachowania przejrzystości tekstu i skrócenia zapisów w miejscach, gdzie sprawa jest jednoznaczna, pomijam informację np. o numerze tomu cytowanego korpusu lub katalogu albo o imieniu władcy emitenta.

19 *RRC*, por. <http://numismatics.org/crro>. Zob. też *BMCR* 1—2 oraz *CRR* (uwaga: inna datacja większości opisanych monet).

20 Starsze tomy *RIC* przygotowywali Harold Mattingly, Edward Allan Sydenham: *RIC* 2; *RIC* 3; *RIC* 4.1; Carol Humphrey Vivian Sutherland wespół z H. Mattinglym tomy *RIC* 4.2, 4.3; Percy H. Webb: *RIC* 5.1; *RIC* 5.2. Są one już częściowo zdezaktualizowane; pierwszy tom przecież wyszedł w 1923 r., za nim kolejne (te włącznie do tomu 5.2 miały swe reprintowe wydania, 1968 r.), ostatnie to opracowane przez C.H.V. Sutherlanda *RIC* 6 (1967), Patricka M. Bruuna *RIC* 7 (1966), Johna Philipa Cozensa Kenta *RIC* 8 i 10 (1981 i 1994), Johna Williama Ernesta Pearce’a *RIC* 9 (1951). Nowy tom, pierwszy w opracowaniu C.H.V. Sutherlanda, wydano w 1984 r. (*RIC* 1). Również w nowym *RIC* 2.1, który przygotowali Ian A. Carradice i Theodore V. Buttrey, uaktualniono materiał z lat 69—96; odpowiednio w nowym *RIC* 2.3 Richard Abdy i Peter F. Mittag uczynili to dla mennictwa imperialnego lat 117—138.

Z kolei w serii *MIR* Bernhard Woytek opracował mennictwo Trajana: *MIR* 14; Wolfgang Szaivert — mennictwo Marka Aureliusza, Lucjusza Werusa i Kommodusa: *MIR* 18; Michael Alram — mennictwo Maksymina Traka: *MIR* 27; Robert Göbl — mennictwo Waleriana, Galliena (oraz uzurpatorów okresu ich rządów), a także mennictwo Aureliana: *MIR* 36; *MIR* 47. Zob. też np. opracowania mennictwa od Trajana do Antonina Piusa autorstwa Paula L. Stracka: *RRP* 1—3; mennictwa władców „Imperium Galliarum”, autorami są Bernhard Schulte — *GGK*, Hainz-Joachim Schulzki — *AGK*, złote mennictwo Konstantyna opracowała Maria Radnóti Alföldi — R. Alföldi, 1963, brązowe mennictwo późnoantyczne opracowali Robert Andrew Glindinning Carson, Philip Victor Hill, J.P.C. Kent — *LRBC*.

Por. też strony internetowe, np.: <http://www.ric.mom.fr/>, materiał obejmujący lata 268—276, z korektami zawartości tomu *RIC* 5.1; a także <http://numismatics.org/ocre/>, czyli Online Coins of the Roman Empire, projekt mogący ułatwiać ikonograficzne poszukiwania na podstawie tworzono korpusu monet rzymskich od Augusta po Zenona (27 r. p.n.e.—491 r. n.e.), konstruowany na

katalogów kolekcji wypada odnotować *Corpus Nummorum Romanorum* (do czasów Nerona) oraz te opublikowane w serii *Catalogue des Monnaies de l'Empire Romain*. Bibliothèque nationale²¹. Ze względu na szczegółowość opisów ikonografii nadal cenne pozostają tomy wydawnictwa obejmującego numizmatyczną kolekcję z Muzeum Brytyjskiego: *A Catalogue of the Roman Coins in the British Museum*. *Coins of the Roman Empire in the British Museum* i inne starsze publikacje²². Z kolei w zakresie mennictwa prowincjonalnego warto wskazać dosyć wiekowe, niewyczerpujące tematyki mimo swej objętości (29 tomów), wydawnictwo *A Catalogue of the Greek Coins in the British Museum*²³. Stopniowo zastępują je tomy *Roman Provincial Coinage*²⁴. Wartościowy jest materiał wydany w ramach międzynarodowej serii *Sylloge Nummorum Graecorum* gromadzącej opisy monet greckich oraz prowincjonalnych pochodzących z kolekcji publicznych i prywatnych²⁵. Z kolei rzymskie medaliony na początku XX wieku skatalogował Francesco Gnechi (1847—1919)²⁶. Obecnie w części dotyczącej okresu

bazie numerów odsyłających do *RIC*. Warto również zapoznać się z wykazem i charakterystyką opracowań: Kemmers, 2019, s. 8—15.

21 Zob. tomy *CNR* 1—18, które opracowali Alberto Banti i Luigi Simonetti; w ramach wydawnictwa *BNCMER* odnośne tomy przygotowali Jean-Baptiste Giard — *BNCMER* 1; *BNCMER* 2; *BNCMER* 3 (do 98 r.); Paul-André Besombes — *BNCMER* 4 (lata 98—117); Sylviane Estiot — *BNCMER* 12.1 (lata 270—275).

22 Zob. *BMCRE* 1—6. Zob. też korpus numizmatów przygotowany przez Henry'ego Cohena: Cohen, 1859—1868. Por. <https://www.virtualcohen.com/>.

23 Wydawnictwo zainicjował Reginald Stuart Poole, zob. *BMCG* 1—29 (wyd. repr. 1963—1965).

24 Ten ważny projekt powstał na bazie licznych kolekcji numizmatycznych, w tym głównych, jak: Staatliche Museen (Berlin), Fitzwilliam Museum (Cambridge), Nationalmuseet (København), Hunterian Museum (Glasgow), British Museum (London), Museo Arqueológico Nacional (Madrid), Staatliche Münzensammlung (München), American Numismatic Society (New York), Ashmolean Museum (Oxford), Bibliothèque nationale (Paris), Kunsthistorische Museum (Wien). Realizują go m.in.: Michel Amandry, Roger Bland, Maryse Blet-Lemarquand, Laurent Bricault, Andrew Burnett, Kevin Butcher, Dario Calomino, Ian Carradice, Volker Heuchert, Christopher Howgego, Jérôme Mairat, William E. Metcalf, Jack Nurpetlian, Ulrike Peter, Pere Pau Ripollès, Marguerite Spoerri Butcher, swój udział miał Edoardo Levante. Drukiem ukazały się tomy obejmujące materiał do 138 r., z lat 238—244 (prowincja: Asia), 249—254. Zob. *RPC* 1—3; *RPC* 7.1; *RPC* 9. Inne tomy mają na razie wersję wyłącznie elektroniczną. Zob. *RPC* 6 (lata 218—238), *RPC* 7.2 (lata 238—244, prowincje z wyłączeniem Azji), *RPC* 8 (lata 244—249), do dyspozycji z numerami tymczasowymi jest tom *RPC* 4.1—4 (lata 138—192). Zawartość wszystkich tych woluminów, a także ich suplementów, jest sukcesywnie zamieszczana na stronie <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/>. Przygotowywane są kolejne tomy z zaplanowanych dziesięciu: W.E. Metcalf — t. 10: *From Valerian to Diocletian (253—297)*; Antony Hostein, J. Mairat, Sophia Kremydi, A. Burnett, L. Bricault i inni — t. 5: *The Severan period (193—218)*.

25 Zob. np. *SNG* Lev.; *SNG* vA. Zob. też: <http://www.sylloge-nummorum-graecorum.org/>, opisy tomów — jest ich w sumie ok. 120 — na stronie Forum Ancient Coins: <http://www.forumancientcoins.com/numiswiki/view.asp?key=sylloge%20nummorum%20graecorum>.

26 Zob. *MedR* 1—3.

do Antonina Piusa dysponujemy nowym zestawieniem, które sporządził Peter F. Mittag²⁷. Zawartość tych nowszych opracowań, uaktualniających w momencie publikacji wiedzę o typach, wariantach, chronologii i miejscu wyemitowania zarówno medalionów, jak i monet, pokazuje, jak bardzo i w zasadzie nieustannie zmienia się baza numizmatów pozostająca do dyspozycji badaczy.

W wymienionych dziełach nieraz są zamieszczone — poza opisami i komentarzami do konkretnych typów, niekiedy charakterystyką mennictwa danego okresu — również fotografie numizmatów. W ostatnich latach studia nad ikonografią numizmatyczną zyskały potężne wsparcie i sprawne narzędzie w postaci materiału zamieszczonego na dobrze przygotowanych stronach i portalach internetowych, obejmujących w formie zdigitalizowanej zasoby kolekcji muzealnych, archiwów kolekcjonerskich, forów dyskusyjnych *etc.*²⁸ Te bazy pozwalają na pogłębienie badań nad ikonografią rzymskich numizmatów, w tym ułatwiają oszacowanie liczby konkretnych typów oraz wyszukiwanie ich wariantów.

* * *

W tym miejscu pragnę podziękować Fundacji Lanckorońskich za przyznane stypendium, które spożytkowałam, prowadząc badania w Rzymie. Podziękowania kieruję do American Academy in Rome oraz École française de Rome służących mi swymi zbiorami bibliotecznymi. Dziękuję Classical Numismatic Group, Inc. za zgodę na nieodpłatne wykorzystanie fotografii monet. Bardzo dziękuję również Pani Profesor Renacie Ciołek za krytyczną lekturę maszynopisu i cenne uwagi sformułowane w recenzji.

---

27 Zob. *RMed* 1—2.

28 Zob. np. strony WWW: asiaminorcoins.com, coinarchives.com, corpus-nummorum.eu, forumancientcoins.com, numismatica-classica.lamoneta.it, wildwinds.com i inne.

